

KÜLTÜR VE YÖNETİCİLER HAKKINDA I

PROF. DR. ŞERİF AKTAŞ*

Kültür kelimesinin ortaya çıkışında toprağı, maddeyi ve zihni işleme kavramlarının varlığından söz edilir. Bu kelimenin terim olarak kullanılması XIX. yüzyılı bekler. Bu hususta, çok kullanılan bir kültürel antropoloji kitabından şu cümleleri almakta yarar görmekteyiz:

“Kültür kavramı antropologlar tarafından ilk defa 19. yüzyılın sonlarında geliştirildi. İlk açık ve kapsamlı tanımlama İngiliz antropolog Sir Edward Burnett Tylor’a aittir. Tylor, 1871’deki yazılarında kültürü ‘kişinin, toplumun bir üyesi olarak kazandığı bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, âdet, gelenek, alışkanlık ve yeteneklerinin karmaşık bütünü olarak tanımlar. (...) Kültür, bir toplumun ortaklaşa sahip olduğu ve üyelerine yaydığı, davranışa yansıyan, davranışı yaratan ve yorumlamada kullanılan görüşler, değerler ve algılardır.” (HAVILAND vd. 2006: 103).

1871’den sonra kültürle ilgili sayısız tanım yapılmıştır. Bunların hepsinde toplum içinde yaşayan insanların, varlıklarını sürdürebilme amacıyla gösterdikleri gayret, ortaya koydukları eserlerden söz edilir.

Kültürü, bir topluluk içinde yaşayan insanın kendisi, diğer insanlarla ilişkileri ve doğayla mücadelesi konularında gerçekleştirdiği etkinlikler bütünü içerisinde ele almak yerinde olur.

* GÜ Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Kültüre vücut veren varlık olarak insan XIX. yüzyılda ortaya çıkmamıştır. Yani ad verme ve inceleme işiyle kültürün varlığı ve işlerini ayrı ayrı düşünmek yerinde olur. Bunun için kültürü, bir topluluk içinde yaşayan insanın kendisi, diğer insanlarla ilişkileri ve doğayla mücadelesi konularında gerçekleştirdiği etkinlikler bütünü içerisinde ele almak yerinde olur. Zaten Tylor'un kültür tanımında da "kişinin, toplumun bir üyesi olarak kazandığı" hususlar sınıflandırılmıştır. Öyleyse kültür, insanlığın ilk dönemlerinde başlayan zamanın ve mekânın imkânlarıyla değişip zenginleşerek varlığını sürdüren bir bütündür. İnsan bir kültür ortamında dünyaya gelir; o ortamdan aldıklarıyla kimlik kazanır, varlığı ve kendisini değerlendirir; oluş hâlindeki akışın bir zerresi olarak dünyevî işlevini tamamlar; yerini kendisinden sonra gelenlere bırakır.

İnsan bir kültür ortamında dünyaya gelir; o ortamdan aldıklarıyla kimlik kazanır, varlığı ve kendisini değerlendirir; oluş hâlindeki akışın bir zerresi olarak dünyevî işlevini tamamlar; yerini kendisinden sonra gelenlere bırakır.

Biz bu yazıda, kültür problemini daha iyi kavrayabilmek için; "İnsanı diğer varlıklardan ayıran temel husus nedir? İnsan etkinliklerini mahiyet ve hedefleri bakımından nasıl gruplandırırız? Bu etkinlik gruplarının farklılıkları neler olabilir? Neden insanlığın kültür birliğinden değil dünyada kültürlerin çokluğundan ve bunlar arasındaki ilişkiden söz etmek gerekir? Günümüzde kültüre ait değer ve görünüşlerde birleşme hayali karşısında ülkeleri yönetenler başta olmak üzere aydınlar ne yapmak-tadırlar?" sorularına cevap aramayı düşünmekteyiz.

Önce kültüre vücut veren insanın diğer varlıklardan farkı var mıdır sorusuna cevap arayalım. Bu konuda çok şey söylenmiştir, söylenmektedir. Max Scheler'in ortaya koyduğu *geist* (tin) kavramı insanın diğer varlıklardan farkını açıklama gayretinin bir ürünüdür. Takiyettin Mengüşoğlu bu konuyu şu cümlelerle dile getirmektedir:

"(...) Çünkü biyologlarla psikologların bütün sav-ları organik ve psişik varlık-alanı ile ilgilidir. Hâlbuki *geist* ne biyolojik olanla, ne psikolojik olanla ilgisi vardır.

Böylece hayvanla insan arasında bulunduğu kabul edilen 'varlık farkı' problemi ile uğraşmak, biyoloji ile psikolojinin yetkileri dışına çıkmış oldu; çünkü inceledikleri alanlar bakımından bu bilimlerin *geist* ile ilgilileri yoktur. Böylece *geist* yalnız insana has olan bir ayrıcalık olarak kabul ediliyor.

Scheler, *geist* kavramını tanımlar ve sınırlandırır: *Geist*, ruh-beden birliğinden oluşan psikovital alanla ilgisi olmayan bir varlık alanıdır. *Geist*, hayat adını alan psikovital

alanın karşıt kutbudur; hayata karşıt olan bir ilkedir. Geist kelimesi, akıl kavramını içine alır, fakat aynı zamanda bir 'ide bilgisi'ne, belli bir 'varlık alanı'na (Essentia) yönelen belli bir 'algılama' atkına sahiptir. (...)

Buna göre geistın taşıyıcısı olan bir varlık şu özel niteliklere sahiptir: Böyle bir varlık, hayatın organik olan her şeyin bağlılığından, baskısından, kösteklemesinden kurtulmuş, bağısız özgür bir varlık olmuştur. İmdi, geista sahip olmak demek, özgür olmak demektir. Geista sahip olan böyle bir varlığın bir 'dünya bilgisi' vardır. Böyle bir varlık, artık 'çevreye' psikovital olana bağlı kalmayan, 'dünyaya açılan', 'dünyaya açık olan' bir varlıktır. Böyle bir varlık artık duyuların sınırlamasına bağlı değildir. Hâlbuki sadece psikovital bir varlık olan hayvan, bir 'dünya' içinde değil, bir 'çevre' içinde yaşar ve çevresini gittiği yere birlikte götürür, tıpkı bir salyangozun kabuğunu birlikte taşıması gibi. Hayvan, kendi organik durumlarına uygun düşen hayat realitesine bağlı kalır. Bunun içindir ki, hayvan çevresi ile kendi arasına bir mesafe koyarak, çevresine 'kendi başına var olan bir şey' niteliği veremez ve çevresini 'dünya' yapamaz; onu objektif olarak kavrayamaz. Çünkü objektif olmak, geistın bir kategorisidir. Geisttan yoksun olan hayvanda, insanın yukarıdan beri sayılan niteliklerinden hiçbirisinin varlığından söz edilemez. (MENGÜŞOĞLU 1988: 21). Kültür, geistın taşıyıcısı bir varlık olarak insanın kâinat ve toplumu kendince ifadesinin ürünüdür denilse hata edilmez.

Bu hususu, Nermin Uygur şöyle ifade etmektedir: "Kültür, insanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik demektir. Öyleyse kültür deyimiyse insan dünyasını taşıyan, yani insan varlığını gördüğümüz her şey anlaşılabilir. Kültür, doğanın insanlaştırılma biçimi, bu insanlaştırmaya özgü süreç ve verimdir. Kültür, insanın kendini kendi evinde duymasını sağlayacak bir dünya ortaya koymasıdır. Buna göre kültür, böylesi bir dünyanın anlam-varlığına ilişkin tüm düşünülebilirlikleri içerir: İnsan varoluşunun nasıl ve ne olduğudur kültür. İnsanın nasıl düşündüğü, duyduğu, yaptığı, istediği; insanın kendisine nasıl baktığı, özünü nasıl gördüğü: değerlerini, ülkülerini, isteklerini nasıl düzenlediği - bütün bunlar hep kültürün öğeleridir. İnsanın ne tür bir yaşama biçimi, ne tür bir var olma programı, ne tür bir eylem kalıbı benimsediği kültürdür hep. Teknik, ekonomi, hukuk, estetik, bilim, devlet, yöntem- insanın meydana getirdiği her şey kültüre girer. Örgütler, dernekler, kurumlar, okullar, tüm kendilerine ilişkin şeylerle birlikte kültürden sayılırlar. İnsanlar arasındaki her çeşit karşılıklı etkileşmelerle, her türlü yapıp yaratma alışkanlıklarına, bütün manevi ve maddesel yapıt ve ürünlere kültür denir." (N. Uygur 1996: 17). İşte bütün bunlar, insanla diğer varlıkların ortak özellikleri olan biyolojik gelişme, ruhsal ve içgüdüsel davranış ve zekânın ürünü değildir. Böyle olsaydı diğer yaratıklarında tabiatta var olan dışında kendilerinin ortaya koyduğu veya düzenlediği ayrı bir kültürleri olurdu, onlar da insan gibi kendi dünyalarını ve yaşama biçimlerini şekillendirirlerdi; geçmişle geleceği birleştiren dile ve semboller dünyasını sahip olurlardı. Bütün bunlar, yalnız insanda

bulunan bir varlık alanını veya bir gücü düşündürmektedir. Bu varlık alanı veya güç insandaki yapma, yaratma, iletme, değerlendirme, düşünme, dile getirme, organize etme ve benzeri etkinlikleri gerçekleştirir ve düzenler. Sözü edilen varlık alanı veya güç, hem insanı diğer canlılardan ayırır hem de kültür etkinliklerinin kaynağı durumundadır. Böyle bir hususiyetin varlığını inkâr etmek oldukça zor. Buna ad koymakta farklı teklif ve düşünceler ileri sürülmektedir. Sözü edilen varlık alanına tin (geist) diyenler çoğunluktadır.

Max Scheler, tin hakkında şunları söylemektedir: *“Biz bu şey için daha kapsamlı bir sözcük, akıl kavramını da kapsayan, ama bunun yanında temel fenomenlere veya öz içeriğine ilişkin belli bir türden ‘görüyü’, bunun ötesinde iyilik, sevgi, pişmanlık, derin saygı, tinsel hayret, mutluluk ve kuşku duyma, özgür karar verme gibi belirli bir türden istemli ve duyuşal edimleri de içine alan bir sözcüğü, ‘tin’(geist) sözcüğünü kullanmak istiyoruz. (...) bir tinsel varlık artık itkiye ve çevreye bağımlı değildir, çevrenin bağlarından kurtulmuştur ben ona ‘dünyaya açık bir varlık diyorum; böyle varlığın artık dünyası vardır. Böyle bir varlık, bunun ötesinde, kendisine en baştan itibaren verilmiş olan çevresinin karşı koyma ve tepki merkezlerini –hayvan bunlara sahiptir, ama kendisinden geçmiş bir hâlde kendini bu çevre içinde kaybeder- ‘nesne hâline getirebilir ve- canlıya ait iki sisteminin ve ondan önce gelen duyu işlevleri ve duyu organlarının bu nesne dünyasında veya onların verilmişliğinde meydana getirdikleri sınırlamalar olmaksızın- bu nesnelere nasıl olduklarını kendisi kavrayabilir. Bu nesnelere tin ve şeylerin nasıllıkları tarafından belirlenebilirliktir. Yalnızca kusursuz nesnellığe ulaşabilecek bir canlı varlık tine sahiptir. Daha kesin bir biçimde söylenirse: Ancak böyle bir varlık, kendisiyle olduğu gibi, kendisi dışındaki gerçeklikle (ilke olarak) ilişkisinde de-onun zekâsı da dinamik biçimde bunun içinde olmak üzere-hayvanın tam tersine davranabilen bir varlık, tinin taşıyıcısıdır.”* (Scheler 1998: 67-69).

Kültürün kaynağı veya yapıcı, düzenleyici asli unsuru üzerinde durduktan sonra kültürün görünüşünü gözler önüne seren etkiliklerden söz etmek istiyoruz.

İnsan etkinliklerini, mahiyetleri ve hedefleri bakımından, iki gruba ayırmak mümkün... Bunlardan ilki insanın, tabiatı anlama, ondan yararlanmaya yönelik etkinlikleridir. İnsan yaratılışı itibarıyla tabiatla bütünleşen bir varlık değildir. Dünyaya gelişi ve organları doğal şartlarda varlığını sürdürmesine pek imkân vermemektedir. O, yaşayabilmek, varlığını sürdürebilmek için doğa olaylarına

İnsan yaratılışı itibarıyla tabiatla bütünleşen bir varlık değildir. Dünyaya gelişi ve organları doğal şartlarda varlığını sürdürmesine pek imkân vermemektedir.

hâkim olmak zorundadır. Bu, bir mücadeleyi gerektirir. Büyü, varlığı kabul edilen üstün güçlerden beklenen yardımlar ve doğa olaylarını açıklama gayretleri bir seri etkinlik gerektirir. Bugün doğa ilimleri başlığı altında topladığımız ilimler çevresinde gerçekleştirilen etkinliklerde, insanın tabiatla mücadelesi hareket noktası alınmıştır. Bu etkinliklerin mahiyeti, özellikleri, dayandığı temel prensipler ve insanlığa sağladıkları hususunda bizim zevkle okuduğumuz kitap Doğan Özlem'in "Felsefe ve Doğa Bilimleri" adlı eseridir. (ÖZLEM 1995).

Bugün doğa ilimleri başlığı altında topladığımız ilimler çevresinde gerçekleştirilen etkinliklerde, insanın tabiatla mücadelesi hareket noktası alınmıştır.

İnsan etkinliklerinden diğeri, dış dünyada var olanı değil; insanın tinsel varlık olarak sahip olduğu imkânlarla kendisini, içinde yaşadığı toplumu, insanlık âlemini değerlendirmeye yönelik etkinliklerdir. Bunlar; tinsel, kültürel, tarihî ve dille gerçekleştirilen etkinlikler olarak adlandırılabilir. Sözü edilen etkinliklerin maddesi dış dünyada yoktur; bunlar zaman içinde bir defaya mahsus olarak ortaya çıkarlar, tekrarı da yoktur; dille gerçekleşirler.

Bu etkinliklerin özellikleri Doğan Özlem'in kitabında şöyle anlatılmaktadır:

"Tinsel obje, her şeyden önce, hissedilen, bağlanılan, yaşanılan kural, değer ve normlara bağlılığıyla mevcudiyet kazanır. Tinsel alanda bu kural, değer ve normlar insan eylemlerini yönlendiren nedenler, motifler durumundadır. En önemlisi, bu neden ve motiflerin gerçeklik-

leri fiziksel olmayıp simgeseldir. Doğal nitelikleri olmayan bu nedenler, motifler bu yüzden birer algılama objesi, yani birer doğal obje gibi ele alınamazlar. Biz bunların farkına ancak insan eylemlerine yönelik belirleyici güçlerini içten hissettiğimizde varırız. (...)

Ama Dilthey'a göre, insanların doğal durumlarından toplumsal duruma geçtikleri aşamadan bu yana, insanlar kendi koydukları kural, değer ve normlardan örülü bir çevrede yaşamakta; kendi yaratıları olan bu kural, değer ve normlar, sonradan yine insan eylemlerini belirleyen neden ve motifler olmaktadır. Hatta Dilthey'a göre, insanlar kendi yaratıları olan bu 'tinsellik'e öylesine gömülürler ki, bu 'tinsellik' onların tüm yaşam tarzlarını ve evrene bakış biçimlerini de belirler. Bu 'tinsellik' kuşkusuz tarihin ürünüdür ve hatta bizzat 'tarihsellik'tir. Dilthey için insan, işte bu 'tarihsellik' içinde 'tutuklu'dur." (ÖZLEM 2010: 110-111).

Aynı kitabın devamında şu satırları okumaktayız:

"(...) Buna karşılık 'kültür', eylemde bulunan insanın belli kural, fikir, inanç, değer ve normlara göre ortaya koyduğu her şeydir. Buna göre 'kültür' kendiliğinden oluşan bir

şey değil, insan tarafından 'yapılmış' bir şeydir. 'Kültür gerçekliği' de insanlar tarafından yapılan ve yine insanlar tarafından değiştirilebilir olan bir gerçekliktir. Bu niteliğiyle de doğa bilimlerinin zamanüstücü ve genelleştirici tutumuyla ele alınmazdan önce, tarih-toplum bilimlerinin bireyselleştirici ve anlamacı tutumuyla ele alınmaya muhtaçtır. Tarih-toplum bilimleri de biraz önce yapılan 'kültür' tanımına göre, artık sadece 'kültür bilimleri' olarak anılmalıdır. Bu gerçeklik, doğa bilimsel yasaların zamanüstü ve genel geçer kapsayıcılığı içinde tanınmaz. Böyle yapılırsa, kültür fenomenlerinin zamana bağlı bir defalığı, kendine özgülüğü atlanmış olur. Bu bir defalık ve kendine özgülikle anlam-bağımlı bir gerçekliğe aitlik olarak, anlaşılmayı gerektirir." (ÖZLEM 2010: 118).

İnsan etkinliklerinden diğeri, dış dünyada var olanı değil; insanın tinsel varlık olarak sahip olduğu imkânlarla kendisini, içinde yaşadığı toplumu, insanlık âlemini değerlendirmeye yönelik etkinliklerdir.

Bütün bunlar, kültür ve kültür bilimlerinin özellikleri, dayandığı kaynaklar hakkında kanaat sahibi olmamıza imkân verdiği gibi kültür etkinliklerinin ayırıcı özelliklerini de dikkatlere sunmaktadır.

Yukarıda belirtilen dikkatlerle yaşanan kültür hadiselerine bakıldığında, her görünümün kendi şartları içinde ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği anlaşılır. Bu da kültürün her şeyden önce millî olduğunu, "varlık yapısı" bakımından ulustan ulusa değiştiğini ortaya kor. Takiyettin Mengüşoğlu, yukarıda sözü edilen yazısına şöyle devam eder:

"İnsanlığın bir kültür birliğinden değil, ancak kültürlerin çokluğundan, çeşitliliğinden konuşulabilir. Çünkü her ulusun kendisine has bir kültürü vardır. Kültürün bu nitelikleri, onun varlık-yapısının bir sonucudur. Böylece ancak aralarında az veya çok bir uygunluk veya bir ayrılık bulunan kültürlerden, kültür çevrelerinden konuşulabilir; örneğin 'Batı Avrupa kültür çevresi' içine

giren bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman, bir İtalyan, bir Hollanda kültüründen söz edilebilir. Öte yandan bir Türk, bir İran, bir Arap bir Çin, bir Hint, bir Meksika kültürü vardır. Hem bu kültürlerin kendileri arasında hem de onlarla Batı Avrupa kültürleri arasında büyük bir fark vardır.

Nitekim Fr. Nietzsche de kültürü bu anlamda tanımlar: 'Bir ulusun kültürü, o ulusun sanat üslubu ile hayatın bütün alanlarındaki birliğidir.' Kültürün özelliği üzerinde duran Nietzsche'nin bu tanımını, kültür filozofları (kültür antropologları) olduğu gibi benimsemişlerdir. İmdi kültür, bir ulusun, belli bir insan grubunun özelliğini gösteren, belli alanlardaki eylemleridir ve aynı insan grubunun teklifiğini gösterir. Bunun için kültür antropolojisi, felsefî antropolojinin araştırma alanının birliğini, insanlığı, parçalıyor.

Buna göre kültür kavramı, insanları çeşitli gruplara ayıran ırk kavramının bir kousutu oldu. Bir ırk-antropolojisi vardır ve bu alanda araştırmalar, incelemeler yapılabilir ve yapılmıştır da. İmdi kültür-antropolojisi ancak ırk-antropolojisi anlamında ele alınabilir. Fakat bir ırk-antropolojisi insanın varlık yapısını değil, ancak belli insan gruplarının biyolojik-psikolojik özelliklerini, niteliklerini saptayabilir. Çünkü ırk-antropolojisi insanları gruplara ayırmakla insanlığı parçalıyor; insanın kendisini değil, insan gruplarının özelliklerini araştırıyor. Bu yüzden de insanın varlık-yapısının niteliklerini ortaya koyamıyor, onun yanından geçiyor.” (MENGÜŞOĞLU 1988: 29-30).

Görölüyor ki kültür antropolojisi, insanı içinde yaşadığı toplumda ele almakta, onun sahip olduğu kültürel değerler üzerinde durmaktadır.

Böyle bir dikkat, mitik dönemden modern-sonu diyebileceğimiz günümüze kadar uzanan çizgide kazanılmış kültür değerleri üzerinde durmayı zaruri kılar.

Tarihî akıştaki sürekliliğin kültür alanında da izlendiğini söylemek pek hata olmaz. Kavimlerin çocukluk dönemi olarak adlandırılabilir epik dönemde insan, doğa ve üstün güçlerin birlikteliği sürdürölren hayatı şekillendirdiği gibi insanları bir arada tutan ilk kültür değerlerinin doğmasına ve çocukluk dönemine özğü saflık içinde işlenmesine sahne olur. Bu dönemde insan, kavmin ortak değer ve kabullerinden hareketle doğal ve insani olayları yorumlar, sosyal hayatı düzenler. Böylece her kavim, doğal olanla insani olanı iç içe yorumlar. Yaşanılan coğrafya, sürdürölren yaşam tarzı, şahit olunan olaylar, kabul edilen üstün değerler dilde ifadesini bulur; dille birlikte toplumsal ve kişisel kimliğin çekirdeği oluşmuştur. Artık tekevvün (oluşum) başlamıştır, kişi kendi kimliğini, değerler dünyasını, zaman ve mekânını, imkânlarını kullanarak gerçekteşirecektir. Tarih, bu tekevvünün hikâyesi daha yerinde bir ifadeyle anlatılmasından ibarettir. Toplumunu yönetmekle görevli olanlar, zamanın getirdiklerini de dikkate alarak sözü edilen tekevvünün oluşmasına hizmet etmekle vazifelidirler. Bu tekevvünün özelliklerini bilmeden, gelişme ve değişme istikametini anlamadan, tarihî gelişimini kavramadan, sahip olduğu zenginliklerin imkânlarını sezmeden, onun kendisini dışa vurma yollarını keşfetmeden mensup olduğu toplumu yönetmeye kalkmanın, hem yönetici hem de toplumun geleceği için hayırlı olmadığını zaman yeterince göstermiştir sanıyorum. Toplumların gelişmesinin merkezinde, kültüre vücut veren tinsel alan (kültür alanı) vardır. Aynı tinsel (köl-

‘Bir ulusun kültürü, o ulusun sanat üslubu ile hayatın bütün alanlarındaki birliğidir.’

Her kavim, doğal olanla insani olanı iç içe yorumlar. Yaşanılan coğrafya, sürdürülen yaşam tarzı, şahit olunan olaylar, kabul edilen üstün değerler dilde ifadesini bulur; dille birlikte toplumsal ve kişisel kimliğin çekirdeği oluşmuştur.

tür) değerlerini taşımayan insanların aynı çatı altında birleşemediklerini ifade eden yeterince tarihî hadise var. Bu konuda ortaya konulmuş sanat eserlerinin sayısı da hiç de az değil. Kültür alanının (tinsel güç çevresinde oluşan alan) ihanete ve cahilliğe tahammülü olmadığını yöneticiler iyi bilmeleri gerekmektedir. ■

KAYNAKÇA

- WILLIAM, A. Haviland ve diğerleri, Kültürel Antropoloji, (tercüme eden İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), İstanbul, 2006.
- ÖZLEM, Doğan(1995), Felsefe ve Doğa Bilimleri, İzmir: İzmir Kitaplığı Yay.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin (1988), İnsan Felsefesi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- UYGUR, Nermi (1996), Kültür Kuramı, İstanbul: YKY.
- SCHELER, Max (1998), (Tercüme eden Tepe, Harun) İnsanın Kosmostaki Yeri Ankara.